

ЗА ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРО-ДУБРОВНИШКИТЕ
ТЪРГОВСКО-ИКОНОМИЧЕСКИ ВРЪЗКИ ПРЕЗ 80-ТЕ
ГОДИНИ НА XIV В.
(КЪМ ВЪПРОСА ЗА МИТАТА)¹

Елена Костова

ABOUT THE HISTORY OF THE BULGARIAN-RAGUSAN
TRADE AND ECONOMIC RELATIONS IN THE 1380s
(TO THE CUSTOMS TAX QUESTION)

Elena Kostova

Abstract: *The publication aims to outline the development of the Bulgarian-Ragusan trade and economic relations in the 1380s. The main focus of the study is on the issue of the amount of customs fees. From the content of the written sources it is evident that the representatives of Ragusa pay 3 % duty, when they reach the Bulgarian lands. The written sources have become an evidence of a large trade exchange imposed by the Dalmatian Republic on the Balkan Peninsula, including in the Bulgarian lands.*

On the basis of the written sources we are making some statistics concerning the amount of the levy, paid by the foreign traders which were operating in the Bulgarian borders. By comparing it, it is generally concluded that in the 1380s the representatives of the Adriatic Republic paid higher fees than the other foreign merchants.

Keywords: *Second Bulgarian Tsardom, Dubrovnik (Ragusa), duty, customs tax, trade and economic relations.*

Настоящото изложение има за цел да очертае развитието на българо-дубровнишките търговско-икономически отношения през 80-те години на XIV в. Основен акцент в изследването е поставен върху въпроса, свързан с размера на митническите такси, плащани из териториите, за които ще стане дума в текста. Друг изключително важен момент, свързан с

¹ Тази публикация се базира на доклад, изнесен на Международната научна конференция „Владетел, държава и църква на средновековните Балкани през Средновековието“, проведена във В. Търново през есента на 2018 г., в чест на 60-годишнината на проф. П. Павлов. Поради големия обем на материала, настоящото изследване се фокусира само върху една част от представените на конференцията извори.

по-нататъшното развитие на двустранните връзки между Търново и Рагуза през същия период, е проблемът за официалния статут и регламентацията на дубровнишкия консулат на Балканите, и в частност – из българските земи. Това са обширни въпроси, които не могат да бъдат представени в рамките на една статия. Поради тази причина изследването, посветено на дубровнишките консули и съдии, развиващи дейността си в границите на Европейския югоизток, намира място в отделна публикация, разискваща темата в детайли (Kostova 2019, под печат).

Добре известно е, че официалните политически и търговско-икономически връзки между Българското царство и Дубровник датират от XIII в. Израз на това са два важни за българската история извора – Дубровнишката грамота на Иван II Асен (1218 – 1241) (Божилев 1994, 77 – 92, № 7), издадена през 1230 г.² (Иванов 1908, 579; Ильинский 1911, 13; Дуйчев 1944, 43; Петров, Гюзелев 1978, 205; Божилев, Кожухаров 1987, 192; Божилев 2010, 61 – 64; Ангелов 2011, 312; Мошин, Ђирковић, Синдик 2011, 123 – 124, № 25; Николов, Гюзелев, Костова, Данова, Хинковски 2017, 30 – 31, № 1) и договорот на Михаил II Асен (1246 – 1256) (Божилев 1994, 106 – 110, № 19) с дубровничани от 1253 г. (Петров, Гюзелев 1978, 211 – 214; Божилев 2010, 78 – 131; Ангелов 2011, 312 – 316; Мошин, Ђирковић, Синдик 2011, 199 – 204, № 55; Николов, Гюзелев, Костова, Данова, Хинковски 2017, 34 – 43, № 2). Наред с тези официални актове, съществуват и редица други сведения, отразяващи различни аспекти от двустранните отношения в епохата на Второто българско царство. Документите, привлечени в настоящата публикация, са израз на наложените търговско-икономически връзки, осъществени между двете страни през 80-те години на XIV в. Но преди да се насочим към конкретните писмени сведения, трябва накратко да очертаем историческата картина, и по-точно политическата обстановка на Балканите в разглеждания момент.

Периодът, в рамките на който се осъществяват българо-дубровнишките отношения, маркирани в изложението, се характеризира с една ярка особеност, която оставя своя отпечатък върху историята и развитието на Европейския югоизток. Става дума за османските турци, които постепенно, но трайно успяват да се настанят на Балканския полуостров. Те се превръщат във водещ фактор, оказващ сериозно влияние върху историята на региона през XIV в. Важен момент в контактите между Портата и балканските владетели бележи битката при Черномен, разрази се на 26 септември 1371 г.³ (Chalcocondylas 1843, I, 29 – 31; Новаковић 1960, 187 – 190; Острогорски 1965, 606 – 610; Дуйчев 1972, 546 – 587; Историја српског народа 1981, 593 – 602; Матанов 1986, 93 – 94; Михалчић 1989, 183 – 184; Радић 1993,

² Дубровнишкият историк Яков Лукари (XVII в.) е първият, който се позовава на грамотата на Иван II Асен, разработвайки историята на Рагуза. През годините оризмото е претърпяло редица издания, част от които са посочени в настоящата публикация.

³ За датата на сражението виж: Орбин 1968, 53.

355–357; **Божилов, Гюзелев 1994**, 652–653; **Острогорски 1998**, 679–680 и пр.). Във въпросното сражение християнските отряди, предвождани от братята Вълкашин и Углеша⁴, търпят поражение, а османската победа води до редица промени на полуострова. Разгромът на балканските сили, участвали в битката, се превръща в безспорно доказателство за намеренията на османските турци и в този смисъл завладяването на нови и нови територии от Балканите е само въпрос на време. В този исторически контекст, наложен в Европейския югоизток след 1371 г., за Дубровник започва периодът на т. нар. „османски страх“, който оставя своя отпечатък върху историята на Републиката (**Фрейденберг 1989**, 84–104). Това се отразява както на връзките, наложени между Рагуза и християнските балкански държави, така и по отношение на контактите, свързващи Дубровник с Портата.

Съобразявайки се с все по-засиленото османско проникване на Балканския полуостров, дубровничани предприемат стъпки към осъществяване на официален контакт с новите господари в региона. За тази цел още през 80-те години на XIV в. Далматинската република решава да установи връзка с османските пълководци, предвождащи завоевателните кампании на Балканите. Според историческите сведения през август 1388 г. по Решение на Сената на Дубровник е проведен рагузки пратеник до един от османските главнокомандващи – Лала Шахин⁵. Тук е мястото да подчертаем, че съществуват и други податки, визиращи развитието на двустранните отношения, но сведенията са по-скоро косвени. Този факт не позволява на изследователите да възстановят в детайли контактите, наложени между Портата и Рагуза в последните две десетилетия на XIV в. Като цяло се налага обобщението, че в края на столетието официалните отношения между рагузци и османските турци се характеризират с налагането на крехко равновесие, което има за цел да подсигури по-нататъшното развитие на дубровнишката сухопътна търговия на Балканите (**Божић 1952**, 9–14; **Матанов 2002**, 453). Трябва изрично да подчертаем, че през този период, свързан с налагането на османската власт на полуострова, взаимоотношенията между двете страни имат епизодичен характер (**Kunčević 2013**, 91–122).

⁴ За личността на Вълкашин виж: **PLP**, 2, 1977, 88–89, № 2901, а за тази на Углеша виж: **PLP**, 9, 1989, 26–28, № 21150. Относно ролята на братя Мърнявчевичи в политическия живот през XIV в. виж: **Chalcocondylas 1843**, I, 28–29; **Мирковић 1924–1925**, 3; **Soulis 1984**, 92–93; **Матанов 1986**, 75–79 и 98, бел. № 95–97, където са разработени хипотезите относно произхода на братя Мърнявчевичи. По въпроса за мястото им в историята на географската област Македония виж: **Острогорски 1965**, 448–450.

⁵ От състоянието на изворите не става ясно точно с каква цел е изпратен дубровнишкият посланик Георги Бокшич (Georgius de Bossa) пред османския военачалник. Но в резултат на предприетите от страна на Рагуза действия е осъществен официален контакт между дубровничани и османските турци. Подробни сведения за това дубровнишко пратеничество откриваме у И. Божић. (Виж: **Божић 1952**, 9).

Тук е мястото да отбележим и по-нататъшния развой на дубровнишките интереси, свързани с разгръщането на тяхната сухопътна търговия на Балканите. В последните десетилетия на XIV в., а и в началото на XV-то столетие, Рагуза успява да наложи своето икономическо преимущество в териториите на Босна и Сърбия (**Божий 1952**, 1). Без сериозно противодействие от страна на останалите политически субекти дубровничани все по-осезаемо утвърждават присъствието си в тази част на полуострова, продължавайки да се възползват от богатите ресурси (сребърните рудници⁶), които двете държави притежават. Изяснявайки политическите и икономическите интереси на Дубровник през фиксирания период, не трябва да забравяме и Унгария. През разглежданите десетилетия Далматинската република е във васална зависимост пред унгарския владетелски двор (**Диний-Кнежевић 1986**, passim). Този факт изправя Рагуза пред необходимостта от умело лавиране между различни политически субекти, като по този начин Републиката на Свети Власий демонстрира ярка дипломатическа активност, намерила поле за изява на Балканите, в Леванта и в Европа като цяло.

Така очертаната картина в известна степен разкрива фона, на който се развиват взаимоотношенията между Дубровник и държавите в Европейския югоизток през 80-те години на XIV в. Този исторически контекст в една или друга степен оказва своето влияние и върху състоянието на българо-дубровнишките търговски връзки през фиксирания период. След като представихме в общи щрихи историческата картина, в рамките на която се разгръщат политическите контакти и взаимоотношения между Рагуза и балканските ѝ партньори, е време да се насочим и към търговските връзки, намерили своята проекция през 80-те години на XIV в. За целта трябва да обърнем внимание на изворите.

Първото писмено свидетелство, имащо място в настоящото изложение, се съхранява в Държавния архив на Дубровник и носи дата 16 април 1381 г. (**Николов, Гюзелев, Костова, Данова, Хинковски 2017**, 162, №36). Макар че не засяга пряко митническите такси, плащани от различните търговци, осъществяващи своята дейност на Балканите, изворът отразява засиленото движение из полуострова на рагузци в началото на 80-те години на XIV в. Поради тази причина се насочваме първоначално към този документ. По съдържание това е Разпореждане на Съвета на Помолените (Consilium Rogatorum) в Дубровник, засягащо търговците на Далматинската република, намиращи се „в Босна, в Сребреница и Зета, в Унгария, във Видин, в Славония, в Рудник, Ново бърдо, Призрен и в други места“, които не са назовани конкретно (in Bossina, in Srebrenica et Zenta.... in Ongaria, in Ebdin et in Sclauonia zoe Rutnuich Novaberda, Prisren et altri logi) (**Николов, Гюзелев,**

⁶ На този въпрос са посветени множество изследвания. По проблема виж: **Диний 1955, 1962**, passim; **Лирчек 1959**, 205–303; **Тадий 1968**, 519–538; **Ђирковић 1976**, 91–98; **Ђирковић, Ковачевић-Кojiћ, Тук 2002**, passim и много други.

Костова, Данова, Хинковски 2017, 162, № 36). С въпросното Разпореждане трима дубровнишки представители, избрани от Малкия съвет – сер Зоане де Греде (ser Zoane de Grede), сер Никола де Гондола (ser Nicola de Gondule) и сер Марино де Бона (ser Marino de Bona), са натоварени със задачата да се погрижат за прилагането на издадените разпоредби, за които ще стане дума по-нататък в текста.

От съдържанието на извора ясно проличава, че дубровнишката власт изтегля половината от търговците си, намиращи се в Босна, Сребреница и Зета. По-късно в Разпореждането изрично са добавени имената на трима адриатически представители, явно развиващи своята търговска дейност из посочените в текста места. По наше мнение на тези рагузци, назовани допълнително в текста, е възложено на място конкретното изпълнение на въпросните разпореджения. В извора се казва, че в рамките на един месец, т.е. най-късно до средата на месец май 1381 г., представителите на Далматинската република, намиращи се в посочените територии, трябва да се приберат в Рагуза. Както се посочва в извора, в обозначените места може да пребивава само по един представител на Републиката, свързан с определена компания (Николов, Гюзелев, Костова, Данова, Хинковски 2017, 162 – 163, № 36). Този официален дубровнишки пратеник може да остане и да продължи да изпълнява задълженията си, без изрична легитимация. Що се отнася до останалите рагузки търговци, пребиваващи в описаните територии и осъществяващи дейността си не чрез споменатите по-горе компании, а самостоятелно – половината от тях също се задължават да се завърнат в Републиката, а оставащите по места трябва да получат изрично разрешение, за да продължат да изпълняват функциите си. Като цяло половината от адриатическите представители трябва да се завърнат в Дубровник, съблюдавайки споменатите по-горе изисквания и срока за тяхното изпълнение.

На второ място в същото Разпореждане се визира съдбата на останалите рагузки представители, развиващи дейността си в Унгария, Видин и Славония. И тук, както в предходната част на текста, на един по-късен етап са добавени имената на двама дубровничани, които най-вероятно пребивават из изброените места, след като са отбелязани изрично. По наше мнение тези двама представители на адриатическия град са натоварени със задачата лично да съблюдават за изпълнението на нарежданията, описани в разглежданото тук Разпореждане. В писменото свидетелство следва изброяването на Ново бърдо и Призрен, където са отбелязани още две имена на рагузци. От съдържанието на текста става ясно, че от така посочената „втора група“ с територии половината от дубровнишките търговци също трябва да се завърнат в Рагуза, но за целта получават малко по-дълъг срок за изтегляне. Както се отбелязва в Разпореждането, те трябва да пристигнат в Републиката до края на „идния юни“ (Николов, Гюзелев, Костова, Данова, Хин-

ковски 2017, 162 – 163, № 36). Тъй като тези представители осъществяват дейността си по-далече от Адриатическата република, трябва да се завърнат в нея в срок до два месеца. Без да се спираме в детайли, ще споменем, че в документа са посочени и наказанията, които ще бъдат наложени, в случай че заповедта не бъде изпълнена (**Петров 1967**, 100 – 101).

Позовавайки се на споменатия извор, трябва да изтъкнем, че вероятно в периода на издаване на разглеждания тук акт Дубровник е изправен пред външна заплаха. Този факт налага задължителното и спешно връщане на голяма част от неговите търговци. По всяка вероятност това се прави с цел съблюдаване на сигурността в Далматинската републиката (**Петров 1967**, 93 – 115). Не е изключено предприетата стъпка от страна на Дубровник да цели и запазване на собствените търговски представители, в случай че те са застрашени, по един или друг начин, по места.

Въпреки че отразява рязкото намаляване на броя на адриатическите представители из Балканите, документът регламентира по-нататъшните външнотърговски контакти и урежда безпроблемното функциониране на стопанския живот на дубровничани, развиващи своята дейност в посочените региони. Макар да налага известни ограничения, Републиката запазва мрежата си от търговски връзки, оставяйки по места отделни свои представители, които продължават да изпълняват своите функции (**Živojinović 1966**, 407 – 412).

По отношение на българската история и по-точно във връзка с уреждането на българо-дубровнишките връзки през разглеждания период, трябва да отбележим, че в Разпореждането изрично се споменава Видин. Безспорно зад това наименование се крие не само градът, но и цялото Видинско царство, с което Рагуза осъществява търговско-икономически връзки. Важно е да подчертаем, че издаването на въпросния акт, засягащ търговските взаимоотношения със северозападните български земи, е израз на засилената стопанска дейност, която дубровничани осъществяват в тази посока (**Сакъзов 1922**, 65, 86 – 87; **Сакъзов 1932 – 1933**, 94; **Костова 2017**, 143 – 153). Споменаването на Видин наравно с Унгария и Сърбия идва да покаже, че пазарната активност, осъществена между тези български предели и Далматинската република, по своята значимост не отстъпва на стокообмена, реализиран с посочените в текста държави и търговски средища. Така разгледаното Разпореждане на Съвета на Помолените от 16 април 1381 г. се превръща в свидетелство за съществуването на интензивни търговски контакти между Дубровник и Видинското царство, наложени през 80-те години на XIV в. Причината затова се крие и във факта, че Видин е предмостие, свързващо търговците на Адриатическата република с Влашко. Засиленото движение на далматинските представители из Балканите е предпоставка за увеличаване на стокообмена, а това неминуемо се отразява и на въпроса за митата, плащани из различните части на Европейския югоизток.

Следващото писмено сведение, имащо пряко отношение към темата на нашето изследване, е Решение на Големия съвет на Републиката, издадено на 3 юни 1385 г., 8 индикт (**Крекиќ 1961**, 225 – 226; **Динић 1964**, 131; **Петров 1967**, 101 – 102; **Николов, Гюзелев, Костова, Данова, Хинковски 2017**, 164 – 165, № 37). По съдържание изворът засяга основно въпроса за митата и се превръща в документ, очертаващ важни проблеми от развитието на търговско-икономическите отношения, наложени в Европейския югоизток в рамките на фиксирания период. В текста се отбелязва, че стоките на всеки един чужденец, „който доставя в Дубровник, разтоварва и продава някаква част от докараното или донесеното по някакъв начин“, трябва да се облага с налог, който възлиза на 3 % (**Николов, Гюзелев, Костова, Данова, Хинковски 2017**, 164 – 165, № 37). Важно е да подчертаем, че Големият съвет, издавайки Решението си, отбелязва един съществен въпрос, свързан с митническото облагане на стоките, внасяни от чужденци. В извора изрично се споменава, че там, където дубровничани плащат такси, по-високи от споменатите 3 %, чуждите търговци, произхождащи от въпросните места, трябва да плащат завишен налог, равен по размер на сумите, плащани от рагузци из същите предели. По този начин размерът на митото, дължимо от страна на дубровничани, е равностойностен на налозите, с които се облагат стоките на отделните чужди търговци, навлизащи в пределите на Адриатическата република. В извора се споменава и фактът, че митническите служители могат, вместо определените суми в проценти, да задържат част от пристигащата в Рагуза стока. Съдържа се и изрична информация, че това разпореждане се отнася до „докараната или доставената по суша стока“ (**Николов, Гюзелев, Костова, Данова, Хинковски 2017**, 164 – 165, № 37).

В Решението следва един интересен пасаж, който предизвиква нашето внимание. От споменатите вече клаузи изрично се изключват: „венецианците, далматинците, анконците, славяните (т. е. сърбите – Е.К.) и онези, с които имаме някакви договори и споразумения“ (**Николов, Гюзелев, Костова, Данова, Хинковски 2017**, 164 – 165, № 37). Според това изрично уточнение описаните по-горе стойности на митническите такси не важат за изброените търговски партньори, с които Далматинската република има изрично установени двустранни споразумения и договори, които предвиждат нещо друго при плащането на налозите. В текста на Решението строго се подчертава, че съществуващите вече договори трябва да продължат да се спазват. Документът отразява и стойността на транзитното мито, плащано от чуждите търговци, преминаващи през Адриатическата република за трети страни. То възлиза на 1 % от стойността на стоките, внесени и разтоварени в Рагуза. Този процент се начислява единствено върху непродадените артикули⁷.

⁷ От текста става ясно, че на тези мита и такси са подложени чуждите търговци, с чиито държави Дубровник няма конкретно споразумение. Със страните, с които Адриатическата република има изрични договори, се прилагат митата и таксите, отбелязани във въпросните спогодби.

Безспорно, в случай че стоката, или части от нея, бъде продадена, то тогава стойността на налога се променя.

С оглед на нашето проучване, особен интерес представляват следващите редове в текста. В него изрично се споменават териториите, до които определен чуждестранен търговец може да достигне транзитно със стоката си, и условията за преминаване през надлежно фиксираните в Решението предели. Споменава се, че преминаването „от Корфу към България, Славония, Зета, Босна и кралство Унгария и към други места, разположени между споменатите“, става чрез заплащане на мито в размер на 3% – за разтоварване, внасяне в града и пренасяне (**Николов, Гюзелев, Костова, Данова, Хинковски 2017**, 164–165, № 37). Изрично се подчертава, че в изброените в текста територии самите дубровничани плащат мито, което най-вероятно също възлиза на 3%. Позволяваме си да изкажем това становище въз основа на цялостното съдържание на документа. В по-горните редове ясно се отбелязва наложената реципрочност в облагането с митнически такси. Стана ясно, че рагузци строго съблюдават размера на налога, плащан от тях из определени територии, да отговаря на сумите, които чужденците, идващи от същите тези земи, плащат при осъществяване на търговските им операции с Адриатическата република. Този модел, следван при определянето на дължимите митнически такси, ни позволява да предположим, че при навлизането им в българските предели, самите дубровничани са облагани с налог в размер на 3%.

В Решението се засягат и случаите, когато от транзитно преминаващата стока се продаде известно количество. Големият съвет е категоричен в разпоредбите си, че за продадената част от транзитните артикули се дължат по-високи такси, различни от размера на транзитното мито. Що се отнася до непроданото, то тези предмети продължават да се облагат с по-ниски суми, съобразно процента на митото, налагано при транзит.

След тези общи разпоредби, визиращи различни казуси, свързани с преминаването на чуждите търговци през Дубровник и достигането им до изброените в текста кътчета от Европейския югоизток, следва любопитна информация. В Решението се обръща специално внимание на особен род стоки. А именно – на скъпоценностите, като в текста изрично се визират: скъпоценни камъни, бисери или перли и корали. Според разпоредбите въпросните драгоценности се „таксуват“ като останалата стока и за тях остават в сила гореспоменатите разпоредби, без да им се налагат допълнителни такси. Това важи в случай, че изброените артикули са предназначени за места, в които самите дубровничани плащат мито.

Така представеното Решение на Големия съвет представлява интересен извор за развитието на българо-дубровнишките търговско-икономически контакти. От съдържанието на текста проличава, че представителите на Рагуза по всяка вероятност заплащат мито в размер на 3%, достигайки до

българските предели. Позволяваме си да изкажем това становище на базата и на останалите митнически такси, плащани от други чужди търговци, осъществяващи стоково-паричните си отношения из българските предели. Това, разбира се, са представители на италианските морски републики, имащи търговски интереси в тази част на Балканския полуостров. За сумите, дължими от въпросните търговски представители, ще стане дума подробно по-нататък в изложението.

Същото писмено свидетелство се превръща в доказателство за широкия стокообмен, наложен от Далматинската република в тази част на Европейския югоизток, в това число и в българските земи. Нещо повече, освен че отразява движението на рагузките търговци из споменатите в текста предели, писменото свидетелство се превръща в косвено доказателство за пребиваването и на други чужди търговци (извън дубровнишкия кръг), които разгръщат търговско-икономическите си интереси на Балканите, и в частност из българските земи.

Разглеждайки изворите от епохата, трябва да обърнем внимание на още един документ, който носи същата дата, както предходния – 3 юни 1385 г. (**Николов, Гюзелев, Костова, Данова, Хинковски 2017**, 166–167, № 38). Става дума за Разпореждане на дубровнишката управа за митата на чужденците, което се пази в Държавния архив на Дубровник, Серия Dogana. В това сведение се споменава князът (ректорът) на Дубровник – Климент Марин де Гоче (Clemens Marini de Goce), от чието име и по чиято воля, заедно с тези на Малкия и Големия съвет, отново се разисква въпросът за митата, плащани от чуждите търговци – достигайки до, или преминаващи през Далматинската република. В текста изрично се подчертава, че проблемът около този род такси предизвиква непрекъснати спорове между пристигащите в Републиката на Свети Власий чужденци и местните митнически служители. Този факт налага издаването на подобен документ. По съдържание разпоредбите в извора не се отличават особено много от тези, издадени в Решението на Големия съвет, което беше разгледано по-горе. Дори в основната си част съдържанието на този документ преповтаря това на предишния, затова тук няма да отделяме специално внимание на него. Ще отбележим само, че във въпросните два извора, освен че се маркира размерът на полученото от страна на дубровничани мито, макар и косвено, се засягат и налозите, дължими от представителите на Рагуза, достигайки до отбелязаните в текста чужди предели.

Тук е мястото да подчертаем, че въпросът, отнасящ се до размера на митата, е от първостепенна важност за Далматинската република. Доказателство за това са някои други писмени свидетелства, които засягат същия проблем, извън споменатите вече територии. Става дума за изворови податки, отнасящи се до митническите такси, плащани от дубровничани в пределите на Венеция. Добре известно е, че след 1358 г., когато Рагуза престава да

е под сюзеренитета на Серенисимата, търговците от Далмация, достигащи до Лагуната, се сблъскват с редица проблеми в това отношение. Дубровничани постепенно губят предишните си привилегии, като в самия край на 1372 г. дори е забранен достъпът на техните стоки до венецианските пазари (**Bettarini 2017**, 171 – 184). Сведения за този проблем откриваме в едно писмо от януари 1373 г., адресирано от представителите на Рагуза до краля на Унгария. В този документ се съобщава на сюзерена, че Адриатическата република и нейните представители вече не са в състояние да търгуват във Венеция. От текста става ясно, че рагузци в продължение на четири години плащат по-високи такси в сравнение с периода преди 1358 година. В същия извор се посочва, че по време на последната Коледа венецианският дож официално отнема правото на адриатическите представители да товарят и разтоварват стоки във Венеция (**Monumenta Ragusina 1896**, 135 – 136). Посочените сведения са безспорно доказателство затова, че въпросът с размера на митата заема първостепенна важност за Далматинската република. Този факт налага стриктното съблюдаване и регламентиране на обема на налога, плащан както от дубровничани, така и от останалите чужди търговци, осъществяващи дейност в пределите на Републиката⁸.

На базата на достигналите до нас писмени извори ще се опитаме да направим своеобразна статистика, отнасяща се до размера на митото, плащано от чуждестранните търговци, осъществяващи своята дейност из българските предели. За тази цел ще направим съпоставка между сумата на налога, дължим от представителите на Адриатическата република, и този, заплащан от търговците на някои от италианските морски републики. Позовавайки се на писмените извори, можем да отбележим, че през 20-те години на XIV в. има известна разлика в размера на митническите такси в сравнение с периода на 80-те години на същото столетие. В документ, издаден на 14 юли 1319 г., се отбелязва такса в размер на 2.5 %, платима при износ на кожи, от страна на дубровничани. В същото свидетелство се подчертава, че за износа на други стоки, извън изрично отбелязаните, се дължи налог от 1 %. Тези облагания се начисляват на рагузките търговци, изнасящи отбелязаните в текста артикули от пределите на Славония и Романия към Венеция (**Krekić 1961**, 184, № 112; **Пляков 1986**, 17 – 23).

Проследявайки размера на налаганите митнически такси, платими от чуждите търговци, осъществяващи своята дейност из българските предели,

⁸ Търсейки изчерпателност по темата трябва да отбележим, че въпросът за размера на митническите такси, плащани от дубровничани, намира развитие и през XV в. Разгръщайки постепенно широки търговско-икономически контакти с османските турци, Рагуза заплаща на Портата налог в размер на 2 %. По въпроса за дубровнишко-османските взаимоотношения през този период виж: **Сакъзов 1932 – 1933**, 102; **Сакъзов 1930**, passim; **Божилъ 1952**, 19 – 20; **Търкова-Zaimova 1970**, 125 – 131; **Spisarevska 1975**, 99 – 110; **Фрейденберг 1989**, 98 и пр.

трябва да отбележим, че в средата на XIV в. Търновското царство урежда търговските си отношения с Венеция (**Сакъзов 1934 – 1935**, 51 – 52; **Крекић 1982**, 143 – 158). От запазените писмени сведения става ясно, че за да търгуват из българските земи, представителите на Серенисимата заплащат мито в размер на 3% (**Сакъзов 1922**, 80; **Сакъзов 1934 – 1935**, 52; **Gjuzelev 1979**, 62; 72 – 73). Любопитното в случая е, че на венецианците и техните стоки не се начислява транзитно мито. При направата на този своеобразен преглед, отнасящ се до размера на митническите такси, дължими из българските предели, внимание заслужава и развитието на стоково-паричните отношения с Генуа през разглеждания период. Добре известно е, че на 27 май 1387 г. добруджанският деспот Иванко (1385 – 1389; 1393 – 1399) сключва договор с генуезците (**Билярски 2010**, 118 – 139; **Biliarsky 2011**, 1 – 22). В този документ също се засягат митата, наложени на италианските представители, търгуващи в пределите на Добруджанското деспотство (**Атанасов 2009**, *passim*; **Гюзелев 1995**, *passim*). От съдържанието на текста става ясно, че налогът, плащан от генуезките търговци, е в размер общо на 2% – 1% при внасянето на стоки, и 1% при износа от пределите на деспотството, като има и определени изключения, засягащи търговията със злато, сребро и скъпоценни камъни (**Сакъзов 1922**, 83; **Сакъзов 1934 – 1935**, 86). В обобщение можем да изтъкнем, че правейки съпоставка на сумите, плащани от отделните представители, търгуващи из българските земи, като цяло проличава, че през 80-те години на XIV в. представителите на Адриатическата република се сблъскват с по-високи такси, в сравнение с останалите чуждестранни търговци, развиващи дейността си из споменатия регион.

По отношение на темата, разглеждана в настоящото изложение, Разпореждането на дубровнишката управа за митата на чужденците от 3 юни 1385 г. в определена степен визира както състоянието на българо-дубровнишките връзки, но така също и някои въпроси, свързани с общото икономическо развитие, наложено в българските земи през фиксирания период⁹. Разглежданият документ е доказателство за това, че дубровнишките търговци плащат определени митнически такси при продажбата на стоки и при преминаването им транзит през нашите предели. Важно е да подчертаем, че от споменатото в документа не можем да посочим точно за какви артикули става дума, които намират разпространение в българските земи, но интересно впечатление прави изброяването на скъпоценностите, които могат да достигнат и до нашите предели, както и формите на обмитяване, дължимо при търговията с тях. В обобщение можем да изтъкнем, че представените тук два извора, носещи една и съща дата, се превръщат във важен източник

⁹ За общото икономическо развитие на българските земи през този период виж: **Сакъзов 1932 – 1933**, 87 – 109; **Сакъзов 1934 – 1935**, 1 – 69; **Юрданов 1938**, *passim*; **Мутафчиев 1943**, 242 и сл.; **Ангелов 1950 – 1951**, 426 – 442; **Ангелов 1960**, 61 – 90; **Коларов 1973**, 133 – 160 и много други.

за търговско-икономическия живот в българските предели, представящ вида и размера на митническите такси, плащани през 80-те години на XIV в.

Проследявайки най-важните проблеми, свързани с установяването и развитието на двустранните българо-дубровнишки отношения през 80-те години на XIV в., трябва да отбележим, че през фиксирания период още един първостепенен въпрос търпи развитие. Става дума за службата на дубровнишкия консулат, изпълняващ своите задължения на територията на Балканите и в частност из българските земи. Въпросите, свързани със статута и ролята на тези рагузки служители, предизвикват и нашия изследователски интерес (**Kostova 2019**, под печат). Тази проблематика е изключително обширна и, както отбелязахме по-горе, е плод на отделно изследване, затова тук няма да се спираме в детайли на този въпрос.

Ще отбележим само, че с Решение на Големия съвет на Републиката, издадено на 17 декември 1387 г., официално се регламентират правата и задълженията на дубровнишките консули и съдии, развиващи дейността си в посочените предели (**Динић 1964**, 333 – 339; **Неделковић 1984**, 31 – 36; **Николов, Гюзелев, Костова, Данова, Хинковски, 2017**, 182 – 197, № 41). Логично възниква въпросът защо точно в този момент се налага дубровнишката управа да излезе с документ, който да институционализира и стриктно да уточни правомощията и задълженията на работещите вече по места рагузки консули и съдии. Можем да изтъкнем, че цялостният ход на политическите и икономическите процеси на полуострова оказва своето влияние и допринася за регламентиране статута на дубровнишките консули в региона. На първо място – не можем да пренебрегнем факта, че дубровнишката сухопътна търговия през разглеждания период търпи широко развитие. Представителите на Рагуза достигат до все по-отдалечени тържища на Балканите, а това от своя страна налага постепенното създаването на центрове (колонии) и назначаването на хора, с помощта на които представителите на Адриатическата република могат на място да разрешат евентуално възникнали спорове, без затова да е нужно да се завръщат в метрополията. Така бързо и без излишно разкарване търговците на Рагуза могат да изгледят появилите се противоречия и да получат правна защита от собствените си консулски служители. Не е без значение фактът, че чрез назначаването на консулски служители пред Дубровнишката република се разкрива нова възможност за увеличаване на приходите¹⁰. Този факт не е маловажен и по всяка вероятност е сред предпоставките, довели до ясното регламентиране на статута на дубровнишките консули в пределите на Балканския полуостров. По наше мнение сред факторите, допринесли в една или друга степен

¹⁰ Писмените извори дават информация за това, че през 70-те години на XIV в. някои дубровнишки търговци не плащат митническите си задължения към собствената си казна. По този проблем виж: **Тадич 1935**, 278 – 280.

за официалното налагане на дубровнишките представители по места, трябва да причислим и засилващата се османска експанзия на Балканите. Разрастващото се ислямско влияние на полуострова навярно е сред причините, довели до стриктната регламентация на дубровнишката консулска служба в региона. Позволяваме си да изкажем и още едно становище, което по наше мнение също оказва своето значение върху разискваната тема. Както е добре известно, в периода 1205 – 1358 г. Дубровник се развива под опеката на Венеция¹¹. Серенисимата се слави със своя добре развит апарат от консулски служители, които регулират търговските отношения, особено по бреговете на Средиземно и Адриатическо море. Съобразявайки се с това, си позволяваме да допуснем, че това е една от причините, поради които Рагуза не бърза да институционализира консулските си служби. Едва след 1358 г., когато Републиката на Свети Власий преминава под властта на нов съюзерен, който няма силни търговски позиции, рагузци регламентират действащия вече на полуострова дубровнишки консулат¹². Любопитна подробност, която можем да изтъкнем в подкрепа на изказаната от нас теза, е фактът, че със същото Решение от 1387 г. Адриатическата република регламентира и статута на своите консули, имащи правомощия на запад – т. е. в Италия, Сицилия, Венеция и в градовете на Долна Далмация.

Важно е да отбележим, че споменатото Решение от 1387 г., което първоначално е издадено за срок от три години, след това е препотвърдено на два пъти – през 1392 г. и 1398 г. Така, чрез намесата на консулите и съдиите по места, фактически се регламентират и регулират отношенията между самите далматински търговци в териториите, където те имат преки икономически интереси. По този начин консулската служба се превръща в едно от най-важните звена, способстващо за осъществяването на дубровнишката сухопътна търговия на Балканите и в частност – из българските земи. От изворите ясно проличава, че България е сред онези партньори на Рагуза, с които Републиката осъществява широки търговски контакти в рамките на Европейския югоизток. Необходимостта от регламентиране работата на консулите и съдиите в българските предели е ясен признак за разширилия се обем на стоково-паричните взаимоотношения между двата търговски партньора.

В заключение трябва да отбележим, че се позоваваме на тези изворови сведения, защото те имат важно значение за историята и развитието на бъл-

¹¹ За този период от историята на Адриатическата комуна, свързан с налагането на венецианската власт над града, виж.: **Krekić 1961**, passim; **Krekić 1972**, passim; **Krekić 1980**, passim; **Krekić 2007**, passim.

¹² Според последните проучвания на проблема, периодът 1350 – 1400 г. се характеризира като „Златен век“ за развитието на дубровнишкия консулат на Балканите. До средата на XV в. дубровничани имат седемнадесет консулства на полуострова, разположени във важни за тях търговски центрове, свързани с преките им стопански интереси. По този проблем виж: **Радонић 1934**, 340 – 343; **Venier 2015**, 289.

гаро-дубровнишките връзки през 80-те години на XIV в. Тези свидетелства се превръщат в ярък пример, разкриващ характера на търговско-икономическите контакти, наложени между България и Адриатическата република през разглеждания период. Развоят и официалното регламентиране на двустранните отношения в последните десетилетия на XIV-то столетие е предпоставка за широкото отваряне на балканските пазари за търговия с Рагуза. Споменатите писмени сведения безспорно отразяват мястото на българските земи в контекста на общото историческо развитие на полуострова през разглеждания период. Наред с това, ясното регламентиране от страна на дубровничани на отделни аспекти от търговско-икономическото им сътрудничество с Балканите се превръща в предпоставка за по-нататъшното широко разгръщане на техните контакти в този регион. Разбира се, това става на един малко по-късен етап, свързан с трайното налагане на османските турци и заличаването на българските предели от картата на Европейския югоизток.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Ангелов 1950 – 1951: Д. Ангелов. По въпроса за стопанския облик на българските земи през XI–XIV в. (Предимно по сведения на писмените извори). – ИПр, 4–5, 1950–1951, 426–442. /D. Angelov. Po vпросa za stopanskia oblik na balgarskite zemi prez XI–XIV v. (Predimno po svedenia na pismenite izvori). – IPr, 4–5, 1950–1951, 426–442.

Ангелов 1960: Д. Ангелов. Въпроси на феодализма в българските земи през XIII–XIV в. – ИПр, 6, 1960, 61–90./D. Angelov. Vпросi na feodalizma v balgarskite zemi prez XIII–XIV v. – IPr, 6, 1960, 61–90.

Ангелов 2011: П. Ангелов. Средновековната българска дипломатия. София, 2011./P. Angelov. Srednovekovnata balgarska diplomatsia. Sofia, 2011.

Атанасов 2009: Г. Атанасов. Добруджанското деспотство. В. Търново, 2009./G. Atanasov. Dobrudzhanskoto despotstvo. V. Tarnovo, 2009.

Билиарски 2010: И. Билиарски. Договорът на деспот Йоан Тертер с генуезците от 1387 г. (Правни и политически проблеми). – ГВСУ, XVI, 2010, 118–139./I. Bilyarski. Dogovorot na despot Yoan Terter s genueztsite ot 1387 g. (Pravni i politicheski problemi). – GVSU, XVI, 2010, 118–139.

Божилов, Кожухаров 1987: И. Божилов, С. Кожухаров. Българската литература и книжнина през XIII век. Агиография, химнография, историко-летописни съчинения, белетристика, апокрифи из сборниците на XIII век, писма, грамоти, приписки, надписи. София, 1987./I. Bozhilov, S. Kozhuharov. Balgarskata literatura i knizhnina prez XIII vek. Agiografia, himnografia, istoriko-letopisni sachinenia, beletristika, apokrifi iz sbornitsite na XIII vek, pisma, gramoti, pripiski, nadpisi. Sofia, 1987.

Божилов 1994: И. Божилов. Фамилията на Асеневици (1186 – 1460). Генеалогия и просопография. София, 1985, (преизд.: 1994)./I. Bozhilov. Familiyata na Asenevtsi (1186 – 1460). Genealogia i prosopografia. Sofia, 1985, (preizd.: 1994).

Божилов, Гюзелев 1994: И. Божилов, В. Гюзелев. История на България в три тома. История на Средновековна България VII – XIV в. т. I. София, 1994./I. Bozhilov, V. Gyuzelev. Istoria na Bulgaria v tri toma. Istoria na Srednovekovna Bulgaria VII – XIV v. t. I. Sofia, 1994.

Божилов 2010: И. Божилов. България и Дубровник. Договорът от 1253 г. София, 2010./I. Bozhilov. Bulgaria i Dubrovnik. Dogovorot ot 1253 g. Sofia, 2010.

Божић 1952: И. Божић. Дубровник и Турска у XIV и XV веку. Београд, 1952. I. Božić. Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku. Beograd, 1952.

Гюзелев 1995: В. Гюзелев. Очерци върху историята на българския Североизток и Черноморието (края на XII – началото на XV век.). София, 1995./V. Gyuzelev. Ochertsy varhu istoriyata na balgarskia Severoiztok i Chernomoriето (kraя na XII – nachaloto na XV vek.). Sofia, 1995.

Динић 1964: М. Динић. Одлуке већа Дубровачке републике, II, Београд 1964. /M. Dinić. Odluke veća Dubrovačke republike, II, Beograd 1964.

Динић 1955, 1962: М. Динић. За историју рударства у средњовековној Србији и Босни, т. I – II. Београд, 1955, 1962. /M. Dinić. Za istoriju rudarstva u srednjovekovnoj Srbiji i Bosni, t. I – II. Beograd, 1955, 1962.

Динић-Кнежевић 1986: Д. Динић-Кнежевић. Дубровник и Унгарска у средњем веку. Нови Сад, 1986./D. Dinić-Knežević. Dubrovnik i Ungarska u srednjem veku. Novi Sad, 1986.

Дуйчев 1944: И. Дуйчев. Из старата българска книжнина, Книжовни и исторически паметници от Второто Българско царство. т. II, София, 1944./I. Duychev. Iz starata balgarska knizhnina, Knizhovni i istoricheski pametnitsi ot Vtoroto Balgarsko tsarstvo. t. II, Sofia, 1944.

Дуйчев 1972: И. Дуйчев. От Черномен до Косово поле. Към историята на турското завоевание в Тракия през последните десетилетия на XIV в., В: Българско Средновековие, проучвания върху политическата и културната история на Средновековна България. София, 1972, 546 – 587./I. Duychev. Ot Chernomen do Kosovo pole. Kam istoriyata na turskoto zavoevanie v Trakia prez poslednite desetiletia na XIV v., V: Balgarsko Srednovekovie, prouchvania varhu politicheskata i kulturnata istoria na Srednovekovna Bulgaria. Sofia, 1972, 546 – 587.

Иванов 1908: Й. Иванов. Български старини из Македония. София, 1908./Y. Ivanov. Balgarski starini iz Makedonia. Sofia, 1908.

Ильинский 1911: Г. А. Ильинский. Грамоты болгарских царей. Москва, 1911./G. A. Ilyinskiy. Gramoty bolgarskih tsarey. Moskva, 1911.

Историја српског народа 1981: Историја српског народа, т. I. Од најстаријих времена до Маричке битке (1371 г.), Београд, 1981./Istorija srpskog naroda, t. I. Od najstarijih vremena do Maričke bitke (1371 g.), Beograd, 1981.

Јиречек 1959: К. Јиречек. Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем вијеку, В: Зборник Константина Јиречека, књ. I. Београд, 1959, 205 – 303./К. Jireček. Trgovački putevi i rudnici Srbije i Bosne u srednjem vijeku, V: Zbornik Konstantina Jirečeka, knj. I. Beograd, 1959, 205 – 303.

Коларов 1973: Х. Коларов. Към въпроса за външнотрговските врџки на България през XII – XIV в. – ТрВТУ, VIII/2, 1973, 133 – 160./Н. Kolarov. Kam voprosa za vanshnotargovskite vrazki na Bulgaria prez XII – XIV v. – TrVTU, VIII/2, 1973, 133 – 160.

Костова 2017: Е. Костова. „БЪЛГАРИЯ“ според някои дубровнички документи, издадени през 80-те и 90-те години на XIV в. (предварителни бележки). – СБ, 32, 2017, 143 – 153./Е. Kostova. „BULGARIA“ spored nyakoi dubrovnishki dokumenti, izdadeni prez 80-te i 90-te godini na XIV v. (predvaritelni belezhki). – СБ, 32, 2017, 143 – 153.

Крекић 1982: Б. Крекић. Млеци и унутрашњост Балкана у четрнаестом веку. – ЗРВИ, XXI, 1982, 143 – 158./В. Krekić. Mleci i unutrašnjost Balkana u četrnaestom veku. – ZRVI, XXI, 1982, 143 – 158.

Матанов 1986: Х. Матанов. Југозападните българи земји през XIV век. Софија, 1986./Н. Matanov. Yugozapadnite balgarski zemi prez XIV vek. Sofia, 1986.

Матанов 2002: Х. Матанов. Средновековните Балкани. Исторически очерци. Софија, 2002./Н. Matanov. Srednovekovnite Balkani. Istoricheski ochertsi. Sofia, 2002.

Мирковић 1924 – 1925: Л. Мирковић. Мрњавчевићи. – Старијар, 3, 1924 – 1925. /Л. Mirković. Mrnjavčevići. – Starinar, 3, 1924 – 1925.

Михаљчић 1989: Р. Михаљчић. Крај Српског царства. Београд, 1989./Р. Mihaljčić. Kraj Srpskog carstva. Beograd, 1989.

Мошин, Ћирковић, Синдик 2011: В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик. Зборник средновековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника. Београд, 2011./В. Mošin, S. Ćirković, D. Sindik. Zbornik srednjovekovnih ćiriličkih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika. Beograd, 2011.

Мутафчиев 1943: П. Мутафчиев. Историја на българи народ. ч. I, Софија, 1943./Р. Mutafchiev. Istorija na balgarskia narod. ch. I, Sofia, 1943.

Неделковић 1984: Б. Неделковић. Liber viridis – Зборник за историју, језик и книжевност српског народа. књ. XXIII, Београд, 1984./В. Nedelković. Liber viridis – Zbornik za istoriju, jezik i kniževnost srpskog naroda. knj. XXIII, Beograd, 1984.

Николов, Гюзелев, Костова, Данова, Хинковски, 2017: А. Николов, В. Гюзелев, Костова, П. Данова, С. Хинковски. Дубровнички документи за историјата на

България и българите през XIII – XV в. т. I, София, 2017./A. Nikolov, V. Gyuzelev, E. Kostova, P. Danova, S. Hinkovski. Dubrovniški dokumenti za istoriyata na Bulgaria i balgarite prez XIII – XV v. t. I, Sofia, 2017.

Новаковић 1960: С. Новаковић. Срби и Турци. Историјске студије о првим борбама с најездом турском пре и после боја на Косову. Београд, 1960 (трето издание)/S. Novaković. Srbi i Turci. Istorijske studije o prvim borbama s najezdom turskom pre i posle boja na Kosovu. Beograd, 1960 (treto izdanie).

Орбин 1968: М. Орбин. Краљевство Словена. Београд, 1968./M. Orbin. Kraljevstvo Slovena. Beograd, 1968.

Острогорски 1965: Г. Острогорски. Серска област после Душанове смрти. Београд, 1965, В: Г. Острогорски. Византија и Словени. Сабрана дела, т. IV. Београд, 1970, 423 – 631./G. Ostrogorski. Serska oblast posle Dušanove smrti. Beograd, 1965, V: G. Ostrogorski. Vizantija i Sloveni. Sabrana dela, t. IV. Beograd, 1970, 423 – 631.

Острогорски 1998: Г. Острогорски. Историја на Византијската држава. Софија, 1998./G. Ostrogorski. Istoria na Vizantiyskata darzhava. Sofia, 1998.

Петров 1967: П. Петров. Търговски врџки между България и Дубровник през XIV в. – ИБИД, XXV, 1967, 93 – 115./P. Petrov. Targovski vrazki mezhdu Bulgaria i Dubrovnik prez XIV v. – IBID, XXV, 1967, 93 – 115.

Петров, Гюзелев 1978: П. Петров, В. Гюзелев. Христоматия по историја на България, Същинско Средновековие (края на XII – XIVв.). т. II, Софија, 1978. /P. Petrov, V. Gyuzelev. Hristomatia po istoria na Bulgaria, Sashtinsko Srednovekovie (kraya na XII – XIVv.). t. II, Sofia, 1978.

Пляков 1986: З. Пляков. Стопански отношения между средновековна България Византија през първите десетилетия на XIV в. – ИПр, 8, 1986, 17 – 23./Z. Plyakov. Stopanski otnoshenia mezhdu srednovekovna Bulgaria i Vizantia prez parvite desetiletia na XIV v. – IPr, 8, 1986, 17 – 23.

Радић 1993: Р. Радић. Време Јована V Палеолога (1332 – 1391). Београд, 1993./R. Radić. Vreme Jovana V Paleologa (1332 – 1391). Beograd, 1993.

Радонић 1934: Ј. Радонић. Дубровачка акта и повеље, књ. 1, СКА-ЗИЈКСН, 1934. /J. Radonić. Dubrovačka akta i povelje, knj. 1, SKA-ZIJKSN, 1934.

Сакъзов 1922: И. Сакъзов. Българската търговия през XII – XIV в. – СпБИД, 1 – 2, 1922, 43 – 87./I. Sakazov. Balgarskata targovia prez XII – XIV v. – SpBID, 1 – 2, 1922, 43 – 87.

Сакъзов 1930: И. Сакъзов. Стопанските врџки между Дубровник и български-те земи през XVI и XVII столетия. Софија, 1930./I. Sakazov. Stopanskite vrazki mezhdu Dubrovnik i balgarskite zemi prez XVI i XVII stoletia. Sofia, 1930.

Сакъзов 1932 – 1933: И. Сакъзов. Дубровник и България в миналото. – БИБ, V/1, 1932 – 1933, 87 – 109./I. Sakazov. Dubrovnik i Bulgaria v minaloto. – BIB, V/1, 1932 – 1933, 87 – 109.

Сакъзов 1934–1935: И. Сакъзов. Стопанските връзки на България с чужбина през XIV в. – ГСУ, ЮФ, XXX/7, 1934–1935, 1–100./I. Sakazov. Stopanskite vrazki na Bulgaria s chuzhbina prez XIV v. – GSU, YuF, XXX/7, 1934–1935, 1–100.

Тадих 1935: Ј. Тадић. Писма и упутства Дубровачке републике, кн. 1, Објавио СКА-ЗИЈКСН. Београд, 1935./J. Tadić. Pisma i uputstva Dubrovačke republike, kn. 1, Objavio SKA-ZIJKSN. Beograd, 1935.

Тадих 1968: Ј. Тадић. Привреда Дубровника и српске земље у првој половини XV века. – ЗбФФ у Београду, X/1, 1968, 519–538./J. Tadić. Privreda Dubrovnika i srpske zemlje u prvoj polovini XV veka. – ZbFF u Beogradu, X/1, 1968, 519–538.

Фрејденберг 1989: М. М. Фрејденберг. Дубровник и Османска империја. Москва, 1989./М. М. Freidenberg. Dubrovnik i Osmanska imperia. Moskva, 1989.

Ђирковић 1976: С. Ђирковић. Дубровачка ковница и производња сребра у Ср-бији и Босни. – ИГ, 1–2, 1976, 91–98./S. Ćirković. Dubrovačka kovnica i proizvodnja srebra u Srbiji i Bosni. – IG, 1–2, 1976, 91–98.

Ђирковић, Ковачевић-Којић, Ђук 2002: С. Ђирковић, Д. Ковачевић-Којић, Р. Ђук. Старо српско рударство. Београд-Нови Сад, 2002./S. Ćirković, D. Kovačević-Kojić, R. Ćuk. Staro srpsko rudarstvo. Beograd-Novi Sad, 2002.

Јурданов 1938: Ју. Јурданов. Историја на българската трговија до Освобождението. Софија, 1938./Ју. Yurdanov. Istorija na balgarskata targovia do Osvobozhdenieto. Sofia, 1938.

Bettarini. 2017: F. Bettarini. Ragusa (Dubrovnik) ed il Mediterraneo nel Trecento. – In: Spazi economici e circuiti commerciali nel Mediterraneo del Trecento, Atti del Convegno Internazionale di Studi, Amalfi, 8–4 giugno 2016, a cura di B. Figliuolo, G. Petralia, P. F. Simbula, Centro di Cultura e Storia Amalfitana, Amalfi, 2017, 171–184.

Biliarsky 2011: I. Biliarsky. La traité entre le despote Jean Terter et les Génois du 27 mai 1387. – Commentationes Historiae Ivris Helveticae, VII, 2011, 1–22.

Chalcocondylas, 1843: Laonici Chalcocondylae. Atheniensis Historiarum libri decem, editio, I. Bekkeri, In: CSHB, Bonnae, 1843.

Gjuzelev 1979: V. Gjuzelev. Les relations bulgaro-vénitiennes durant la première moitié du XIVe siècle (Sagrimento et patto de messer limperator Alexandro del Zagora). – EH, IX, 1979, 65–76.

Kostova 2019: E. Kostov. On the Role of the Ragusan Consulate, Operating in *Slavonia, Bosnia, Syrmia and Bulgaria* in the 1380s and 1390s. – Bulgarian Historical Review, № 3–4, 2019, forthcoming.

Krekić 1961: B. Krekić. Dubrovnik (Raguse) et le Levant au Moyen Age. Paris, 1961.

Krekić 1972: B. Krekić. Dubrovnik in the 14th and 15th Centuries. A City between East and West. Norman University of Oklahoma Press, 1972.

Krekić 1980: B. Krekić. Dubrovnik, Italy, and the Balkans in the late Middle Ages. London, 1980.

Krekić 2007: B. Krekić. Unequal rivals: essays on relations between Dubrovnik and Venice in the thirteenth and fourteenth centuries. Zagreb-Dubrovnik, 2007.

Kunčević 2013: L. Kunčević. Janus-faced Sovereignty: the International Status of Ragusan Republic in the Early Modern Period, In: G. Karman, L. Kunčević, The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. Leiden-Boston, 2013, 91 – 122.

Monumenta Ragusina 1896: Monumenta Ragusina, Libri reformationum, Tomus 4 (a 1364 – 1396), Zagreb, 1896. (= J. Gelčić, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, vol. 28, Izdavač: Sumptibus Academiae scientiarum et artium, 1896).

PLP = Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit, II, Wien, 1977.

Soulis 1984: G. C. Soulis. The Serbs and Byzantium during the Reign of Tsar Stephan Dušan (1331 – 1355) and His Successors. Dumbarton Oaks Library and Collection, Washington D. C., 1984.

Spisarevska 1975: J. Spisarevska. Le commerce ragusain envisagé comme un facteur du développement économique des régions bulgares sous la domination Ottomane (XVe – XVIe s.). – Balcanica, 6, 1975, 99 – 110.

Tăpkova-Zaimova 1970: V. Tăpkova-Zaimova. Sur les débuts des colonies ragusaines dans les territoires bulgares (fin du XVe s.). – SB, 3, 1970, 125 – 131.

Venier 2015: G. Venier. Konzuli i konzularna služba Dubrovnika (Komune) I Dubrovačke republike u balkanskom zaleđu (XII – XV st.). – ZPR, 4/3, 2015, 275 – 306.

Živojinović 1966: M. Živojinović. Settlements and marketplace status. – ЗРВИ, XXIV – XXV, 1966, 407 – 412.